

VÖRÖS KLÁRA

A könyvtár, értelmezhető jel az emberről

A könyvtár által használt jelkészlet mögött több rejlik, mint a működés praktikuma. A szakma bármely jele egyidejűleg tekinthető működésre orientált korlátozott kódnak és tágas közlési formának. A könyvtár jelei kifejezési módok a társadalom felé, önmagáról. A jelek üzenetek a mindennapok tevékenységi területeihez, és a használó közösség számára. A használat eszközei, de még inkább a könyvtár és ember közötti kommunikáció elsajátításának eszközei. Azok értik meg a könyvtár jeleit, akik sajátosságait megérteni törekednek, illetve azok, akik a jelek közegében gyakran mozogva nemcsak a végeredmény felől közelítenek a jelekhez, nemcsak visszafelé olvassák a könyvtár közléseit, hanem előre megírt válaszként tekintenek a jelekre. A könyvtár által használt jelkészlet üzeneteket, kapcsolatokat egyszerűsít le kódokká, ugyanakkor a kódok, jelek kapcsolatokat kínálnak fel az ember és a könyvtár között.

1. Jelentéstulajdonítások

Jól bevált megközelítés, hogy egy idegen civilizáció szemével vizsgáljunk meg valamit. Például a könyvtárat. A könyvtárak azt fogják sugallni, hogy az ember gondolatai számára védelmet kell nyújtani, ezek megőrzendők és átadandók, hogy az ember több mint természeti lény, s hogy minden újszülött egy folyamatosan ápolott kultúra közegébe érkezik. A könyvtárba lépve ugyanis nemcsak a tudás fontosságára, hanem az emberi lény jelentőségére is gondolhatunk. Az idegen civilizáció számára az is hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy az ember a Föld legfontosabb élőlénye, s a könyvtár az egyik legfontosabb intézménye.

Mítoszok meghatározó eseménye az, amikor a hős egy mások számára is észlelhető, de csak általa értelmezhető jelnek jelentést tulajdonít. Számára a jelek testet öltének, szavakként viselkednek. A ma könyvtárhasználója egy differenciáltabb világban él. Az eposzok organikussága helyett az elszakadás jellemzi életét. A szavak elválnak eredeti jelentésüktől, a tárgyi és emberi viszonylatok távol kerültek egymástól, mint ahogy az informatív és a poétikus közlés is. A tárgyi világ hangsúlyozottan élettelen világ. Tárgy és jel között már nem az értelmezés és a sugallat, hanem inkább az értelmezés és az emlékezés közvetít. Emlékképekkel telítődnek a nyelvi jelek. Az értelmezés már nem nyilvánvaló, nagy különbségek között kell összeegyeztetnie, nagy távolságokat kell áthidalnia. A denotáció, vagyis a megnevezés és a konnotáció, vagyis a kapcsolódó emlékképek együttesen rakják össze a jelentést. A szimbólumok őrzik a valamikori egységet absztrakt és konkrét között. A szimbólum tartalmazza együtt jelet és a hozzáköthető jelentést. Mint említettük, a mítoszok, eposzok jele maga volt a közvetlen kapcsolat a világgal. A hétköznapi élet leképezések,

kódok révén tart kapcsolatot jelek és jelek, valamint jelek és jelentések között. Minden, amit látunk, hallunk, felfogunk, az kódolt.

A szimbólumok elemzési alapok ahhoz, hogy megrajzoljuk, milyennek látjuk a könyvtárat és funkcióit. A szimbólumokban jelentések raktározódnak el, halmozódnak fel. A szimbólumok benne vannak a könyvtáros és a könyvtárhasználó tudásában, értékítéletében, attitűdjében, kommunikációjában. A szimbólumokat nem a könyvtáros vagy a könyvtárhasználó találja ki, azok készen várják már őket, gondolattársítási erőterként körülölelik őket, s az átélő szubjektum átplántálva helyzetébe, értelmezi azokat. A szimbólumot úgy tekintjük, mint a könyvtár és a hozzá köthető interakciók megismerési eszközét.

Mi is a mítoszok hőse szerint értelmezzük a jeleket, amikor szimbolikus észlelésünkben könyv polcokat nézünk, és tudást látunk meg bennük. Amikor a könyvtáros névtáblát viselő embert szólítjuk meg hogy a „segítő” válaszoljon kérdésünkre. Az is jelentéstulajdonítás, hogy gyakorta funkcióját messze felülmúló jelentőséget tulajdonítunk a könyvtárnak. Egy forrásokat/információkat őrző, rendező, kezelő, továbbító rendszerről, vagyis tulajdonképpen adott szabályhalmaz által működtetett mechanizmusról, eszményítő hasonlatok, elragadtatott versek íródnak. Imhotep, Dzsószer fáraó tudósa, könyvtárosa, az „Élet háznak” a könyvtárat, a forrásokat pedig „Ré lelkeinek”. Közel ötezer év után Borges az Univerzum metaforájának mondja a könyvtárat. S azt kell, mondjuk, egyikük sem túloz, csupán a jelek számukra is szavakként viselkednek. Hiszen a könyvtár jelként működik „van jelentése”.

2. A könyvtár mint jelrendszer

Minden könyvtár egy óriási, rendezett, jelentésekkel teli világ. Vonatkoztatási pontja az információs kultúra. A könyvtári jelrendszer közvetít a könyvtár és a könyvtárhasználó között. Az információközvetítés a könyvtár létének folytonos feltétele, ez készletműködésre. A jeleket információnyerésre, információközvetítésre használjuk fel. A jelek cseréje az információközvetítést, a megismerést segíti. Rendszerelemei: az adatok, információk - ezek hordozói, forrásai - a velük kapcsolatos információs tevékenységek - az e tevékenységeket szabályozó szabványok, szabályzatok - a működési források (pénz, technikai eszközök, személyi erőforrások) - a felhasználók. Ahhoz, hogy információhoz jussunk, illetve juttassunk, aktív kódolási és dekódolási teendőink vannak. Ehhez a folyamathoz szolgál katalizátorként esetünkben a könyvtár. Vegyük ennek bemutatására a könyvtári információközvetítő folyamatot. A könyvtárhasználó tudatában megfogalmazódik egy igény

valamely információra, átkerül ez a kíváncsi a könyvtáros tudatába, aki a könyvtár rendszerét működésbe hozza. A feltáró, tájékoztató és közvetítő eszközöket úgy használja, mint egy gyár szerszáma. Irányításával, a különböző szimbólumrendszerekkel kódolt információk mint lehetséges információk jelennek meg a folyamatban. Az információt kérő ezeket összeveti kérésének tudati reprezentációjával, dekódol az információ feldolgozásához. A dekódolás fáradtságos műveletére azonban sokszor nem vállalkozik az információt kérő, hanem a könyvtárost bízza meg az átkódolással is. A könyvtárosnak ilyenkor folytonos egyeztetéssel, néha magyarázatokkal, arra kell törekednie, hogy az információátvitel az igényelt cél érdekében történjen, hogy abból a jelenéstartományból adja meg a választ, amelyből a szükséglet előállt. A könyvtár és az azt eszközként használó könyvtáros tehát lehetővé teszi és szabályozza a folyamatot. A könyvtár stabil rendszerén naponta számtalan ilyen folyamat fut át. A könyvtáros szakértelmétől, gyakorlatától, motivációjától, interakciós képességeitől és felhasználható eszközeitől függően az adott reakció eltérő gyorsaságú és hatékonyságú lehet, de maga a rendszer mindig készen áll a tökéletes információátvitelre. A könyvtárosok jelek útján közlik a könyvtár rendszerét, a használat lehetőségeit és korlátait. Jelekbe tömörítik a gyűjtemény tagolásának szerkezetét, a hozzáférési feltételeket. Bizonyos jeleket azért alkalmaznak, hogy a működés folyamatait interpretálják: például jelek helyettesítik a tulajdonjogot, a rendezés rendjét, a visszakeresés fonálát. Bizonyosakat azért, hogy az interakciót szolgálják: például megszólítsák a használót, erősítsék tevékenységük ismertségét, társadalmi pozícióját. A jelek eredendően a működés adottságaiból alakulnak ki, konkrét funkciókhoz idomulnak, s mint ilyenek a könyvtári processzus változékony és hajlékony összetevői. Még a statikusabb megnyilatkozások is mint, például a bibliográfiai számbavétel, historizálódnak, azaz ugyanaz valósul meg az ókori kézíratos irodalom regisztrálásával és a UBC-programmal (Universal Bibliographic Control), de a jelentésük már más és más. Előbbi esetben inkább a „kincsfelhalmozás” szándékát véljük értelmezni, utóbbi üzenete a mindenki számára hozzáférhetőség jelentését közvetíti. A jelek használatakor és értelmezésükkor a fentiekén túl, figyelembe kell még venni azt a tény is, hogy a jelek a kultúra, a közösség, a szakma érvényességi körében keletkeznek, de az egyéneken keresztül hatnak.

3. Jelviszonyok a könyvtár és az ember között

A könyvtár dokumentumai, információforrásai jeleket bocsátanak ki. A jelek változnak és a jelrendszerek is megváltoztak időről időre. Bizonyos dokumentumok feledésbe merültek,

mások pedig újonnan keletkeztek. Az egyes információforrások más gyakorisággal fordulnak elő a különböző korok könyvtáraiban. Kiemelt jelviszony a könyvtárban a forrás – jelpéldány. A jelek egy anyagi közvetítő, anyagi hordozó segítségével jeleznek, ezek a jelpéldányok. A könyvtárban őrzött információknak annyi jelpéldányuk van, ahány hordozón megjelentek. A könyvtár tipikusan a több jelpéldányú jeleket gyűjti. Peirce egyszeri jeleknek (sinsign = singular + sign) nevezi azokat a jeleket, amelyeknek csak egy jelpéldányuk van. Ilyen, pl. egy festmény, ami az ábrázolt dolog jelpéldánya. (Peirce, 1975) Ennek könyvtárban jelenlevő reprodukciói a művészi alkotás jelpéldányai. A jelpéldányokat mind a szolgáltató (könyvtáros) mind a felhasználó értelmezi. Dekódolja az olvasás eszközével, ugyanis a jelpéldányok kódoltak. A jelek a tudatunkban, mint reprezentációk vannak jelen, ehhez a tudati képhez rendelődnek hozzá a jelpéldányok a kódolás folyamán.

A szakrend egyszerre tükröz tudományfelosztást és politikai ideológiát. Társadalmilag determinált az a jel is, ami látszólag szubjektív kategorizálás eredménye. A könyvtár, amikor jelein keresztül a használóhoz, a társadalomhoz szól, önmagáról is kijelent. Amikor a hálózati keresőgépek a szolgáltatás eszközei lettek, amikor a könyvtár digitalizálni kezdte dokumentumait és amikor már online módon is kapcsolatba lehetett vele kerülni, akkor a könyvtár azt közölte magáról, hogy új jelentésekre tett szert. Minden funkcióbővüléskor újabb jelek keletkeznek, illetve újabb asszociációk társultak a jelekhez.

A könyvtár adóként, kommunikátorként is működik a kommunikációban, jelet hoz létre. A dokumentum előállítók (adók) által létrehozott jelek számára a könyvtár vevőként funkcionál. A közvetítői viszony tekintetében nincs adó-vevő szerepcsere. A könyvtáros és a könyvtárhasználó nem azonos státusú. Kölcsönviszonyban állnak, a könyvtárhasználó bekapcsolódik a folyamatba, visszajelez, de közvetítővé nem válhat. Adó és vevő szerepe az információközvetítő folyamatban több ponton előre meghatározott. Az információadás formális helye a könyvtáron belül külön szervezeti struktúrában van. A könyvtáros jeladó szerepe szakmai hozzáértésekhez és viszonylag egységes közvetítői magatartásokhoz kötött. A befogadás sokrétű viszonylataiból (mert még a keresőrendszer is befogad) álljon itt csupán három: A könyvtár befogadó, interpretáló abban az esetben, ha számára valami jel. A könyvtárosok a közvetítendő jelek első számú befogadói. A könyvtárhasználó az információközvetítés bizonyos helyzeteihez szimbolikus jelentést köthet. A befogadó a szubjektív tényező. A könyvtári kommunikáció, interakció során a befogadás egyik sajátos problematikája (mint a szakmai jelrendszerek esetén általában felmerül), hogy a szakmán kívüli befogadók tudják-e, az egyes jelek pontosan mit jelentenek. Vajon az információközvetítés eredménye milyen folyamatok, egyéni asszociációk, előzetes

tapasztalatok, lelki tulajdonságok, tudások révén lesz a könyvtárhasználó mint befogadó számára releváns.

A könyvtár a működése során a különböző jelek hatására különböző válaszokat ad. Az értelmezés újraalkotott változata a jelentésnek. A könyvtárhasználónak a könyvtárban való tájékozódás és információszerzés során már meghatározott jelentéssel bíró, előre definiált jeleknek kell jelentést tulajdonítania. A jelek egy részéhez a jelentés konvenció útján kötődik. Például, a társadalom konvenciója arról, hogy az információszerzés egyik legfontosabb helye a könyvtár, hogy a megőrzendő tudásunkat nyomtatott és digitális jelek hordozói tárolják, amelyhez a könyvtárosok hatékony hozzáférést biztosítanak. Konvenció az írásjelek betűrendbe, a számjelek számsorrendbe rendezése. A jelek egy része tehát csak felismerésre, denotációra vár. A jelek másik része, a maga absztrakt módján, fogalmakat, utasításokat, magyarázatokat fejez ki. Ezek értelmezésre, az egyén konnotatív jelentésadására várnak.

A könyvtárat mint jelet, egy helyettesítő jellel ruházhatja fel mindenkori befogadója, az ember. Ez az általa létrehozott jel olyan jel, amely más jelcsoporthoz tartozik, de ugyanaz a jelentése. Ez a jel előhív egy rejtett háttérrel is, ami verbális módon pontosan nem kifejezhető. A könyvtár dokumentumai szimbolikus elemek, amennyiben tettek, történetek, eszmék, érzelmek jelöléseit hordozzák. Az információközvetítés legfontosabb feladata, hogy ezekhez a szimbolikus elemekhez vezessenek. Ugyanis az ember tevékenységeinek csak kisebb hányada előre kódolt, általában a létfenntartás cselekedetei. A nagyobbik hányadban támpontra, külső segítségre, irányításra, mintára, már mások által kinyert tudásra van szüksége, amit például a könyvtár forrásaiból mint szimbolikus lelőhelyekből szerez be.

3.1 Rejtett processzusok

A digitalizáció velejárója, hogy a látható jelek virtualizálódnak. Eltűnik szemünk elől a méretes katalógusszekrény, helyébe a képernyő síkja mögötti online adatbázis, az OPAC lép. Az olvasójegy közvetlenül már nem tartalmazza a kölcsönzés darabszámát és a könyvtárosnak a visszahozatalt igazoló aláírását, hanem egy vonalkódos kártya mögött bújnak meg az információk. Ha elfogadjuk Mark Johnson állítását, mely szerint a kogníció és a kommunikáció alapját az ember „testi képsémái” teremtik meg (Johnson, 1987), vagyis kódoltan testekben, fiziológiában, méreteken, „fentben” és „lentben” gondolkodunk, akkor a digitalizáció alapvető és kézenfekvő támpontokat tüntet el a jelentések konstruálásában.

A könyvtár számtalan működési módja ma már rejtett. Az információkeresés sem ölt fizikai formát abban az értelemben, ahogy a nyomtatott bibliográfiákban, a fiókban lapozható katalóguscédulákkal, vagy a polcra levett lexikonokból „nyílt színen” zajlott a keresés, és

ahol egy szerkezetében is látható médium szállította az üzenetet. A könyvtárhasználó számára illúzió, mert a tevékenységből magából csak a látszat jelenik meg. Az igazi történések ezek mögött vannak: logika és tranzakciók, a gondolkodás meghatározó tényezői. Az adatbázisok mögött rejlő tezauruszok, amelyek általános, specifikus fogalmakat, szinonimákat adnak. A processzus „védett” a felhasználó észleléseivel szemben. Akkor is, ha a közvetlen jelenlétében történik. A könyvtárhasználó a produktív összetevőt kapja, a receptív részvételnek sem szemtanúja, sem átélője.

A keresés nem ölt fizikai formát abban az értelemben, ahogy a nyomtatott bibliográfiákban, a fiókban lapozható katalóguscédulákkal, vagy a polcra levett lexikonokból „nyílt színen” zajlott a keresés, és ahol egy szerkezetében is látható médium szállította az üzenetet. Abban a szolgáltatásban, amelyben a könyvtáros több billió rekord között keres a World Cat-ben, a könyvtárhasználó számára a keresés szinte nyomon követhetetlen. A képernyő grafikus felülete, a keresési parancsra megjelenő százezres, milliós találatnagyság, a könyvtáros billentyűző és klikkelő mozdulatai – ez mind a szimbolikus rendszer része. A könyvtárhasználó számára illúzió, mert a tevékenységből magából csak a látszat jelenik meg. Az igazi történések ezek mögött vannak: logika és tranzakciók, a gondolkodás meghatározó tényezői. Az adatbázisok mögött rejlő tezauruszok, amelyek általános, specifikus fogalmakat, szinonimákat adnak. A zárt struktúrákból (adat, adatmező, rekord) építkező bibliográfiai vagy teljes szövegű adatbázisok használatakor, de még a nyílt struktúrájú, alkalmilag összekapcsolt szerverek információi közötti kereséskor is a processzus „védett” a felhasználó észleléseivel szemben. Akkor is, ha a közvetlen jelenlétében történik.

3.2 A legfontosabb jel: az ember

Mit jelent mindez a felhasználónak a jelek értelmezése szempontjából? A könyvtárhasználó a produktív összetevőt kapja, a receptív részvételnek sem szemtanúja, sem átélője. Marad legfontosabb jelnek a könyvtáros. A könyvtáros számára pedig a felhasználó. Az olvasószolgálat is munkájának egy részében virtuális úton közvetíti a szolgáltatásokat. A könyvtáros alkalmilag különböző típusú és lokalitású könyvtárakat von be egy adott probléma adott idő alatt történő megoldására. A keresőkérdés begépelése jelküldés egy hálózat kijelölt pontjai felé, ahol feldolgozzák a jelet, de hogy ez megtörténhessen, ezt megelőzően az információkereső nyelv „fordít” a használó és a rendszer között, majd a feldolgozás értékeket generál, s végül ezek közül az válik kimeneti jellé, amelyik a leginkább reprezentálja a találatot. A kimeneti jelek, a találatok értékelésekor ideákat hasonlítunk a reálisan létezőkhöz, „megoldást” a keresési igényünkhöz. A jelközvetítés akkor hatékony, ha a hálózat

csomópontjaihoz a legalkalmasabb keresésközvetítőt küldjük. A kereső ember és a keresőszoftver folytonos kommunikációs kapcsolatban van. A kezdeti jelküldés már opciók mérlegelésével alkotott jel, s a keresés befejezéséig dialógusok és döntések mozzanatai követik egymást. Az információkeresési eljárások dialogikus megismerések, de a viszonyrendszer ember és gép között jellemzően külön szférákban alakul. A nyelvi szféra közössé válását törekszik szimbolizálni a szemantikus web. A tartalmi alapú (jelenesen alapuló) szemantikus keresés az alakilag különböző, de tartalmilag azonos szavakat ugyanúgy beválasztja a találati halmazba.

A tulajdonképpeni üzenetek, mint például „ez egy jó könyvtár” ; „folyamatos innovációval kívánjuk elérni a használók elégedettségét” ; „szolgáltatásainkat a használói igényekhez alakítjuk” - ilyen direkt, verbális megfogalmazásban napi szinten nem hangzanak el. A könyvtárhasználó ezekben a deklarációkban általában nem is ismer magára mint megszólítotttra. Küldetésnyilatkozatok műfaja ez. Az érték-kommunikáció Pruzan nézete szerint pusztán verbális úton szinte illúzió (Pruzan, 1999). A maga módján mindegyik kapcsolati csatornának ezeket az üzeneteket kell átadniuk. Értelemadó, jelentésgeneráló szerepe van a szavakon túl a könyvtáros segítőkészségének, mimikájának, öltözetének, intonációinak is továbbá a könyvtár külső és belső megjelenésének, rendjének is. Valójában nincs objektív közösségi kapcsolati szintér, mint ahogy az interpretatív társadalomvizsgálatok (Berger – Luckmann, 1998) is csak a cselekvő egyéntől függő valóság-konstrukciókról beszélnek. Ha szabályozzák is az üzenetek hordozóit a viselkedési normák, etikai kódexek, deklarálják is a kapcsolati filozófiát a küldetésnyilatkozatok, ez mind csak látszat. Természetesen minden tevékenység összehangoltnak, szabályozottnak a spontán ráhatásoktól függetlennek kívánja mutatni magát, de adott helyzetben, például egy szolgáltatás megismertetésében az értelemadó interakcióké a döntő szerep. A jelentések a résztvevő egyének szubjektumától, értelmezésétől függenek.

4. A könyvtár: jelhordozó

A könyvtárhasználó jellemzően jelelfogadó. Nem kérdőjelezi meg sem jogosultságukat, sem értelmüket. Ő a jelek által megszólított. A szakma jelei számára egyszerre kinyilatkoztatások, amelyeket el- és befogad és egyszerre kommunikációs jelek, amelyeket felfedezni, értelmezni kíván. A könyv gerincén látott szakjelzet az átlag könyvtárhasználóban soha nem idézi fel ennek hosszabb ETO jelzetét, s benne a jelzetkapcsolási módokat. De ha tudomást is szerez a fogalmak viszonyának jelzetelemek általi kifejezéséről, nem képes rá választ adni.

A könyvárat jelrendszerként és jelviszonyait vizsgálva, arra a megállapításra jutottunk, hogy a könyvtár létezési körülményei, céljai benne vannak a jelölési módokban. A tárgyak, terek, munkafolyamatok közlései kulturális és társadalmi tényezők által meghatározottak. A könyvtárhasználó és a könyvtár viszonyát kódolják és jellemzik is: hordozzák a jelek.

Megállapítható, hogy a könyvtár jelalkalmazásai önmagukban még nem vezetnek eredményre. Ahhoz, hogy egy betű és számkombinációval a dokumentum helyét jelöljék vagy egy szakmai fogalomgyűjteményből teaurusz lehessen, bizonyos feltételek megléte szükséges. Mindenekelőtt a tudatosan közösségi térnek elismert gyűjtemény – és információközvetítő közeg, melyben két egyenjogú fél megegyezik egy jelrendszer használatában. A könyvtárhasználó szemszögéből nézve ez egy objektív eszköz, amelyet el kell fogadnia, ha használni szeretné a könyvtárat. Szükséges továbbá a jelek használatára feljogosított szakma, amely szemszögéből ez egy saját szabályok által teremtett közvetítő nyelv ahhoz, hogy elérhetővé tegye a gyűjteményt és annak tartalmát. Mind a könyvtáros, mind a könyvtárhasználó aktivitása és felelőssége szükséges a jelrendszer működtetéséhez.

5. Vizsgálat: egy könyvtár jeleinek olvasata

A könyvtárat egy vizsgálat keretében megpróbáltattuk úgy elolvasatni, mint egy közleményt. Ennek eredményeként három kísérleti személy olvasatát adjuk közre egy magyarországi megyei könyvtárról. Azt kértük tőlük, tekintsék a könyvtárat jelekkel teli szövegnek, s olvassák el, mit közöl. A beérkezés pillanatától a távozásig megtett útvonalon észrevételezett jelek és értelmezett jelentések naplóját kértük. Az egyikük még soha nem járt ott, másikkal, az adott könyvtár rendszeres használója, a harmadik személy pedig a könyvtár egyik olvasószolgálatos munkatársa. [1] Arra voltunk kíváncsiak, az észlelt jelek száma melyiküknél volt több, egyes dolgok jelentése mennyire sokféle, a jelek kinek mit jelentenek mennyiben mások olvasataik? Hipotézisünk szerint eltérő értelmezéseket kapunk, egy könyvtárolvasat fejlődési folyamatának mintáját.

5.1 Jeltérkép az először a könyvtárban járótól

Feltérképező attitűd, állandó figyelem jellemzi jelolvasatát. A „merre kell menni”, „mit lehet csinálni” észrevételezések motiválják kódmegfejtéseit. Elsősorban a karakteres jeleket (zászló, feliratok, színek) és a nagy térelemeket (ruhatár, számítógépes terem, olvasóterem) figyeli. Észlelése szakkadikus: mohó, gyors jelolvasatra törekszik. Nem látja még előre, milyen jelek, információk várják. A „mire való” és a „mi ez” kérdéseire egyszerre kíván

választ kapni. A képi, grafikus szférában jár, olvasatai ezek elsődleges lefordításai: „az audió CD-k piros színű táblával vannak jelölve, a lemezek pedig sárgával”.

Jellemzője olvasatának, hogy nem jelenik meg benne az ember. Ruhatár ruhatáros nélkül, a pultnál könyvek és nem a könyvtáros, az olvasóterem is könyvtáros és használók nélküli. Mintha egy kihalt bolygó jeleit érzékelné. Mintha egyetlen emberként lenne jelen egy idegen közegben. Szóhasználata is gyakran utal személytelenségre: „értesítések vannak kirakva”, „ki van írva” – nincs mögöttük sem a könyvtáros, sem a használó közösség. Egyedül a gyermekkönyvtári részlegről írva találkozhatunk az emberrel: „ez a könyvtári rész a gyerekeké”. Ezen a ponton értelmez először egy jelet empatikusan: „...hogyan a gyerekek is könnyen el tudják olvasni”. Összevetve a könyvtár egészéről tett megállapításokkal: „kaposvári az intézmény”, „megyei könyvtárról van szó”, melyekben tehát nem úgy fogalmaz, hogy a könyvtár a kaposváriaké, vagy a megye lakói használhatják, az „ez a könyvtári rész a gyerekeké” - határozottan a személyes felé történő elmozdulás jeleként értelmezhető. Az először a könyvtárban járó nyitott a „kiírásokra”, „kis táblákra”. A megismerés szándékával térképezi fel a még nem ismert könyvtár világát. Hasznosítható tudást, válaszra képes tudást akar velük kapcsolatosan elérni.

A jelolvasat egyenetlen: megtudjuk, hogy bizonyos könyvek gerincén sárkányfej ikon jelzi a műfajt, de az nem derül ki, hogy egy három szintes épületben járt a kísérletben részt vevő személy. Általános jellemzőként elmondhatjuk, hogy bár megnevezte az intézményt és viszonylag sok jelközlést rögzített, nem tudjuk, valójában milyen könyvtár jelvisszaverődései ezek. A sárkányfej ikontól eltekintve bármely könyvtár lehetne. A leírt könyvtárnak terei, feliratai, könyvtári tárgyai vannak, de nincs hangulata, nincsenek emberi kapcsolatai.

5.2 Jeltérkép a rendszeres könyvtárhasználótól

A második jelolvasó, a rendszeres könyvtárhasználó, jelolvasatának jellemzője a személyes viszonyulás. A fejezet előzőekben tett megállapításai közül különösen érvényes rá, hogy a jelolvasó kapcsolatok leképezéseit veszi észre. A könyvtár megismerésében nála döntően az értelemadó interakcióké a fő szerep. Olvasatában a leghangsúlyosabb jelek az emberek. A könyvtár működését általuk fordítja le saját céljaira. Megnevezi, szituációba helyezi őket. Tudjuk, gyakori referenz kapcsolatban áll a könyvtárosokkal, s igényli a használói közösség meglétét. Az olvasóterem fizikai, tárgyi leírásáról el is felejtkezett, kevésbé volt fontos számára, mint a bizalom megemlítése, annak leírása, hogyan jut segítséggel az információhoz. Fogékony a jelek ismeretátadó szerepére, s rendszeres könyvtárhasználó lévén, az

interpretációs folyamat könnyűnek tűnik számára. Számos jelmagyarázatot elsajátított már. A jelek szimbolikus kapuján – mint fogalmaztunk a fejezet egy előbbi részében – ő az, aki sikeresen lép be. Aktivitás és felelősség érezhető a jelrendszer használatában. Ha úgy érzi, neki szánták, elolvassa a fajiújságot, de kötelességből megnézi a kiállítási tárlót is. Összefoglalóan: érzékelhető a személyes jelentésadás megléte: kapcsolatok, múltbéli történések, érzelmek, bizalom kötik a könyvtárhoz.

5.3 Jeltérkép az olvasószolgálatostól

Ugyanazt a könyvtárat végül egy könyvtáros szemével látjuk. Maga is jelalkotó: feliratokat hoz létre, hirdetéseket, plakátokat rak ki, piktogramot tervez, teret rendez be. Jelolvasatában alig jelennek meg a szakma működési kódjai, a betűrend és a szakrend említése is hangsúlytalan. Jellemzően úgy tekint a könyvtár jeleire mint olyan eszközökre, amelyek a könyvtárlátogatókkal való kapcsolatfenntartásra szolgálnak. Úgy veszi őket sorra, mint amelyek sérülhetnek, amelyeket javítani is kell e kapcsolat érdekében. Néhány észrevétel különböző feliratokkal kapcsolatban: „lehetne kicsit feltűnőbb”, „vastagabban szedhették volna”, „túl magasan van”. A szinkronizáció számára fontosabb, mint a rendszer leképeződése. Lényegesnek tartja, hogy a könyvtárhasználó és a könyvtáros jelolvasata összhangban legyen, hogy a könyvtár közlései alkalmazkodjanak az azokat olvasókhoz. Részese annak a gyakorlatnak, melyben a könyvtár sztenderd jelkészletét saját jelkészlettel egészítik ki. Létrejönnek például a sárkányos és az öregbetűs piktogramok, a lábfejekbe írt közlések, a térre, használói igényre szabott gyűjteményrész tagolások. Tehát a nyílt presztízsű jelek mellett megjelennek a rejtett presztízsűek, mint a nyelvben a saját nyelvváltozatok. (Sándor, 2002) Ezek az adott használói közösséget erősítő jelek, az adott könyvtár csoportnyelveként tekinthető sajátos jeladaptációk; fölülírhatják a standard kódolás szabályait. Identitást szimbolizáló jelváltozatokká válnak. A kísérletben részt vevő könyvtáros jelolvasatának jellemzője, hogy minden jelet számba vesz. Azt teszi mérlegre minden esetben, elég jelet bocsátanak-e ki, a könyvtár belső tartalmait képesek-e közvetíteni általuk, a könyvtárhasználók megértik-e mire valók? Az ő számára ugyanis a könyvtár minden része valamire való, s társas jelentéssel bír számára minden jel. A könyvtárhasználó reakcióit válaszként értelmezi. A festmények, a virágok, a kanapés kávézó egy közösség értelmezésében vannak jelen.

5.4 A jelolvasatok összegzése

A könyvtári közeg más atmoszférát jelent a könyvtárosnak, mint a könyvtárhasználónak, mást az oda először belépőnek, mint a rendszeres használónak. A könyvtárhasználó, amikor belép a könyvtárba, jelentést tulajdonít a környezetnek, a tárgyaknak. Egy rendszert dekódol. Először is, a tőle függetlenül is létező teret. A jelek funkcionális közege egy polcokkal teli tér. Az adott körülményekhez (tagoltság, rendezettség, meghatározott jelkészlet) látszólag kevés az, amit a könyvtárhasználó hozzáadhat, mégis minden könyvtárlátogató újratereíti ezt a teret. Észleli a könyvtár magáról mutatott képét képviselő prezentatív jeleket is: a könyvtár esztétikai megjelenését, színeit, világosságát, tágasságát. Előzetesen esetleg már véleményt alkotott a honlap grafikus felületéről és a könyvtár logójáról. A jelközeg tehát nem steril, és azt sem mondhatjuk, hogy passzív tér. A könyvtárban először körülnéző állandó azonosításokat végez, mit ismer, mit nem? Ami ismeretlen, vajon mivégre van? Helyekre tagolja a helyszínt, újra bejárható útvonalakat rögzít. Reakcióképessége „ugrásra kész”, viselkedési mintákat figyel, benyomásait attitűdökké transzformálja. Jelek között szelektál: melyek azok, amelyeket ő generál, melyek a hozzá kapcsolhatók, vele kapcsolatosak? Melyek az általa kezdeményezett események alkalmával keletkező jelek? Melyek azok, amelyeket valószínűleg ő érte, az alkalmazkodást segítő hoztak létre? Melyek azok, amelyek érdektelennek tűnnek. A könyvtár szemiotikai vizsgálata arra ad lehetőséget, hogy fogalmi minták mentén létrehozza a könyvtárhasználót.

A jelek közlése és befogadása ellentétes dinamikájú. A könyvtáros a működésből indul ki, a működés közvetítésének problémája alkottatja meg a könyvtári jeleket, a könyvtárhasználó ezzel szemben a jelből indul ki, ebből próbálja megfejteni a működést.

6. Az antropomorf könyvtár

Mivel a könyvtár nem teremtmény, hanem az emberek által létrehozott intézmény, változó események hatására módosul. A befejezett tökéletesség helyett az időbeli változás jegyeit hordozza. Az egyes típusok megszűnése a fejlődés előfeltétele, tehát szükségszerű és pozitív tényező.

Nem alkották őket, egy könyvtár nem születik hatékonnak, emberközpontúnak. Bizonyos feltételek között kell működniük, kialakult jellemzői közül azokat használva, amelyek elősegítik az életben maradást, az elterjedést. Meg kell tanulniuk azzá válni, amit a társadalom elvár tőlük. A működési rend szabályai többek között a túlélés támogatói. Mióta nyomon követhető létük, bizonyíthatóan jellemzőjük a replikáció, az öröklődés, az alkalmazkodás.

Mint szerveződés, lényegében alig változott a könyvtár az ókor óta, miközben példányainak százezrei szüntek és nyíltak meg.

A könyvtár történeti léte azt jelenti, hogy a múlttal, jelennel, jövővel rendelkező ember alakítja, formálja. A könyvtár történeti dolog, a korszakokkal, helyzetekkel együtt változik, történeti szisztémája befejezetlen, fejlődése le nem zárt, de a mindenkori könyvtárak közös tulajdonságai lényegesebbek, mint eltérései. A könyvtártörténet az ember konstrukciós képességének és időutazó vágyának bizonyítéka. Ha nem lett volna szükség egy emlékezetet modellező szervezet megalkotására, a könyvtár funkció nélkül maradt volna, létre sem jön. Legfeljebb rendezetlen és őrizetlen feljegyzések léteznének, s az elméről elmére továbbadott szelektív memória. Amikor kialakult, optimális megoldásnak tűnt szerkezete, funkciója. Az utána következő könyvtár-generációk ezt a sikeres modellt igyekeztek leképezni.

A könyvtár funkcionális felépítése az agy emlékezési és tárolási módjához hasonló jelenséget valósít meg. Adattárolás, rendszerezés, visszakeresés, előhívás, információ továbbítás mechanizmusa szerint szerveződik az agy és a könyvtár működésrendszere. Miért volt szükségszerű fizikailag realizálni, leképezni az agy főbb tulajdonságait? Mert a civilizáció előtt ki voltunk téve annak, hogy behatárolt időtengelyben gondolkodjunk. A múlt határai egybeestek az emlékezet határaival. Továbbá, mert a múltra vonatkozó ismereteket túlzottan instruálta a mítosz. Az ember mivoltának és az ember fennmaradásának egyik kritériuma az emlékezet, a múlt birtoklása. Azért volt képes az ember létrehozni a könyvtárat, mert kényszerítő erejűen szüksége volt saját agya biológiai funkcióinak modellezésére. A modell, a könyvtár jóval több információt képes tárolni, mint a modellezett, az agy. Az agy működése viszont hatékonyabb, és működési lehetősége korlátlan.

A könyvtár totális vállalása (minden meghatározó forrás őrzése) megvalósíthatatlan, szinte a kezdetek óta. Szerep pozicionálása, küldetésének fontossága mégis megkérdőjelezhetetlen. Kérdés azonban, abban, hogy igazán sikeres intézmény legyen, s ne csak becses, hanem diadalmas is, nem saját konstrukciója akadályozza-e meg?

Könyvtárat létrehozni: fennmaradni akarás. A mesterséges környezet része. A könyvtár tehát biológiai érdekeket is támogat mint a túlélés egyik intézménye. A könyvtár erkölcsileg jó, mert az életet szolgálja. Az embernek az a vágya, hogy tudasson magáról, tetteiről, eredményeiről, ismereteiből merítsen, létrehozat egy „üzemet”, ahol ezeket tárolják, feldolgozzák, kérésre kiadják. A könyvtár az ember egyik megismerő struktúrája. A könyvtár nem specializált olyan értelemben, mint egy adatbázis. Sokoldalú tevékenységét (könyvtárszakmai, kulturális, nevelő, értékőrző, tudományos, pszichológiai, szociológiai, stb.) a sokoldalú ember hozza létre, tartja fenn. Mint létrehozott dolog, a használat, alakítás során

értékké válik. A könyvtár rendje az értékek rendje, és érték benne az, hogy az ember számára hasznos tevékenységet végez. A könyvtár kapcsolatra termett, kapcsolatokban létezik. Valódi szolgálata csak kapcsolatban, párbeszédben létezhet. Könyvtár, könyvtáros, könyvtárhasználó egymást teremtik meg. A könyvtár használatakor mindig van valami hozzáadott a három féltől. Aki kérdez, kockázatot vállal a rossz válaszra, a kioktatásra, az elutasításra, a kelleltlenségre, a félreértésre. A kérdéshez bizalom kell. Valóban, a könyvtáros szociálpszichológiai szerepe szerint segítő. A dolgokra figyelésnél fontosabb az emberre figyelni. A könyvtáros minden tevékenysége egyúttal fordítás is: a felhasználó nyelvére való fordítás. Ennek hiányában a könyvtár egy elrettentő dokumentumsaurus csupán.

Elvonatkoztatva attól a különbségtől, hogy a Nílus menti papiruszok szerzetesi és oktatási célokat, a ninivei agyagtáblák egyetemes jellegű ismereteket, az alexandriai dokumentumok a tudás ókori metropoliszának ambícióját szolgálták, a közös sajátosságok (megőrzés, saját és idegen kultúrák értékeinek összegyűjtés, a hatalom szolgálata, a szellemi és a gazdasági munka szolgálata, s az uralkodó vagy város presztízisének hirdetése) alapján általánosított, azonosított létesítmények integrálódtak. Összeolvadtak egy gondolatban, és felvettek egy közös nevet: könyvtár. Ennek következtében a könyvtár nevet használva ezentúl az képes a nevezett dolog különböző fejlődési szakaszaiban könyvtárként nevesíteni valamit. A könyvtár fogalomban tudás, tapasztalat, emlékezet, ismeret halmozódik fel, sűrítődik össze.

Fogalomalkotásunk során lényegi jegyeket, jellemzőket rögzítünk, tulajdonságokat ragadunk meg az agy absztraháló, osztályozó képessége révén. Arisztotelész a gondolkodási struktúra első alapelemének tekintette a fogalmat (terminus), melyet az állítás, majd a következtetés követ. Ha elfogadjuk, hogy a lényeges ismertetőjelek sűrűsödnek össze egy dolog megnevezésében akkor belátható, hogy ezen ismertetőjelek egymáshoz való viszonyában változás állhat be attól függően, hogy melyik kor melyik embere tekint a dologra. Ember és könyvtár kapcsolatában mindig más tulajdonságok, jellegzetességek fejezik ki a lényegét. Nem statikus tehát az a kép, amelyben ember és könyvtár kapcsolata kifejeződik. Megtapasztalásokat, konklúziókat takar a tartalma. A könyvtár fogalom együtt fejlődik az emberrel.

A könyvtárról gyakran beszélünk úgy, ahogy az emberről szokás. Valóban, néha nehezen tudunk antropomorfizáció nélkül megnyilatkozni a könyvtárról. Történetiség, erkölcs, megismerés, érték-érdek, kapcsolat, szabadság, döntés, bizalom, megértés – olyan emberi kategóriák, amelyek a könyvtár nevének nevezésének is kritériumai lehetnek. Amikor ebben a megközelítésben gondolunk át egy intézményt, akkor definíciókban soha le nem írható jellemzői tárulnak fel.

A könyvtár híd a múlt dokumentumokban megőrzött tudása és a jövő forrásokon alapuló ismeretei között. A híd ott teremt kapcsolatot, ahol egy közbülső akadály (természetes vagy mesterséges képződmény) megszakítaná a folyamatosságot, ezért az egységesítés és összekapcsolódás ősi, egyetemes jelképe. Az ember halandósága, véges emlékezete, a források sérülékenysége az az akadály, amelyet áthidal a könyvtár. Az információközvetítés nem más mint a szellemi halál legyőzése. Az információk emberekkel való összekapcsolása, a könyvtáros hermeneutikai közbenjárásai egy-egy forrás közvetítése kapcsán olyan viszonyrendszerekben történik, mely viszonyrendszerek alkalmassá teszik a könyvtár működését az emberi viszonyok szimbolizálására is.

A könyvtár interdiszciplináris, intertextuális forrásokat kezelő intézmény. Az iménti jelzők az antropológiára is érvényesek. A könyvtár és az antropológia gravitációs pontja egyaránt az ember. A könyvtárat működtetője és használója nélkül nem lehet megérteni. A könyvtárról való gondolkodás antropológiai módja azokból az interpretációkból származik, ahogy az ember kapcsolódik hozzá, szól a könyvtárról.

7. Záró gondolatok

A tanulmány a könyvtár jelként való vizsgálatának kérdéskörét járta körül. A könyvtár, mint bármely jel, információt hordoz, közvetít. Tekinthejtük az információ terjedésére alkalmas anyagi hordozónak. A könyvtárban zajló információközvetítést úgy is szemügyre vehetjük, mint interpretáló folyamatot, s ennek értelmében beszélhetünk arról, hogy bizonyos célokra használjuk fel a jeleket. Minél többet tudunk meg a könyvtárról, annál többet az emberről: a könyvtárról nyert tudás az emberről szól. A könyvtár jelentései visszavetíthetők az emberre, mert a könyvtár antropomorf, emberközpontú. Megjelenési formái, típusai az emberiség életszakaszaihoz alkalmazkodnak, közvetítendő forrásai az ember számára vannak ott; szolgáltatásai a könyvtárhasználóra orientálódnak.

JEGYZETEK

[1] Az először a könyvtárban járótól és a könyvtár dolgozójától írásban kaptuk meg a jelek feltérképezését, a rendszeres könyvtárhasználó diktafonra mondta jelolvasatát. Mindhárman egy korosztály (20-35) képviselői. Az először könyvtárban járó személy férfi, a másik két jelolvasó nő.

IRODALOM

Berger, Peter L.- Luckmann, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítés.*

Tudásszociológiai értekezés. József Műhely, Budapest.

Johnson, Mark (1987): *The Body in the Mind: the bodily basis of meaning, imagination, and*

Reason. University of Chicago Press, Chicago.

Peirce, Charles Sanders (1975): *A jelek felosztása*. In: *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest.

Pruzan, Peter (1999): *From Control to Value-Based Management*. In: *Applied Ethics in Management. Towards New Perspectives*. Springer Verlag. Berlin; New York.

Sándor Klára (2002): *A nyelvi arisztokratizmus alkonya*. In: *Mobilközösség – mobilmegismerés*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest